

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Begeerte en bezit in de westerse traditie: tussen radicale afwijzing en genieten

In veel geloofs- en denktradities geldt bezit in meer of mindere mate als een steen des aanstoets. Bezinning op hoe wij ons tot bezit verhouden is noodzakelijk in een tijd waarin de nabootsende begeerte welhaast de kern van onze samenleving lijkt. Het is de religie die daarvoor in haar traditie een scherp inzicht heeft ontwikkeld. De notie dat God de gever is van alle goeds relativeert het absolute recht op eigendom. Bezit behoeft in de gemeenschap dan niet zozeer te worden afgewezen, maar roept wel op om het genieten daarvan met anderen te delen.

---

door Marcel Poorthuis

De auteur is hoogleraar interreligieuze dialoog aan de faculteit Katholieke Theologie van de Universiteit van Tilburg.

ER BESTAAT EEN WONDERLIJK VERHAAL over koning Monobaz van Adiabene. Hij zou heel zijn bezit onder de armen hebben verdeeld. Zijn verwanten kwamen naar hem toe en zeiden: 'Jouw voorouders hebben wat van henzelf en van hún voorouders was vermeerderd en jij verkwist wat van jou is en van je voorouders.' Hij zei tot hen: 'Toch doe ik het. Mijn voorouders verzamelden schatten op aarde, ik verzamel schatten in de hemel.'

Monobaz lijkt wel een heel andere houding aan de dag te leggen dan iemand als de Bijbelse koning Salomo, die volop geniet van zijn rijkdom. In dit artikel wordt dan ook een viertal uiteenlopende Bijbelse houdingen ten opzichte van bezit aan de orde gesteld. Op de een of andere wijze geven ze alle vier de moderne mens stof tot nadenken.

BEZIT VRAAGT OM RECHTVAARDIGE VERDELING

Het verhaal van koning Monobaz is afkomstig uit een van de klassieke joodse geschriften, de *Talmoed Jeroesjalmi*. Meer precies komt het verhaal uit het tractaat *Pea*, dat gaat over het oogsten van het graan en hoeveel graan je moet laten staan voor de armen. Minder dan een zestigste van de oogst mag niet, want de arme heeft recht op minstens een zestigste deel en liefst nog meer. Het lijkt erop dat daden van barmhartigheid geen grens hebben, dat wil zeggen dat je er zoveel kunt geven als je zelf wilt. Toch is dat volgens dit tractaat niet zo (de Talmoed komt altijd met een verrassend ander perspectief!): je mag niet meer dan een derde van je bezit geven. Als je alles zou geven, verarm je zelf en kom je ten laste van de gemeenschap. Dat wordt niet aangemoedigd. Koning Monobaz ging te ver! Het lijkt wel alsof de Talmoed impliciet radicale tendensen wil tegengaan die als een breekijzer op de samenleving kunnen inwerken en de normale gang van zaken kunnen ontwrichten.

Het verhaal van koning Monobaz wordt wel verteld in de Talmoed – dat is al opmerkelijk – maar een dergelijk radicale edelmoedigheid wordt niet aangemoedigd. De zorg voor de arme is bovendien ingebed in wetten: het gaat niet alleen om individuele liefdadigheid. Het bezit van de oogst is volledig legitiem, maar de arme dient ervan mee te profiteren. Geen wonder dat de joodse traditie bij monde van de grote middeleeuwse filosoof Maimonides uitvoerig uiteenzet op hoeveel verschillende manieren je een arme kan ondersteunen. Het is treffend dat lenen hoger staat dan een aalmoes geven. Een partnerschap aangaan staat het allerhoogste.

BEZIT IS BALLAST, GENIET VAN DE GAVEN VAN ANDEREN

Zo'n radicale tendens als die van de legendarische koning Monobaz treffen we ook in het evangelie aan: Jezus is vaak aan de maaltijd te vinden, maar zelden is hij de gastheer. Samen met zijn vrienden behoorden ze tot de 'manna-eters', of, om een modern woord te gebruiken: ze waren uitvreeters.

Een nauwkeurige vergelijking van de evangeliën met de rabbijnse literatuur maakt duidelijk dat hier een essentieel verschil ligt: de rabbijnse literatuur meent dat een leven van Thorastudie gecombineerd moet worden met een ambacht. Niet zo Jezus en zijn leerlingen: zij zijn manna-eters, en dat wil zeggen dat zij zich afhankelijk maakten van de gaven van mensen. Manna kun je niet bewaren en oppotten: elke dag weer vertrouwen op de goedheid van God in mensen is het parool. 'Geef alles weg wat je bezit en volg mij na', zegt Jezus tot een jongeman die kennelijk onder de indruk was gekomen van Jezus' woorden en graag wilde weten hoe hij een Godwelgevallig leven kon

leiden. De jongeman was bedroefd, want hij bezat veel. Het was deze tekst die de heilige Antonius ertoe bracht om woestijnvader te worden. Hij is dezelfde die door schilders als Salvador Dalí met graagte wordt afgebeeld als hij geteisterd wordt door demonische en erotische nachtmerries.

BEZIT IS DEMONISCH: DE WOESTIJNERVARING ALS BREUK MET DE SAMENLEVING

De woestijnvaders, vanaf de derde eeuw, zijn de voorlopers van de kloostermonniken. Ook waren er woestijnmoeders, voorlopers van de kloosterzusters. Het woord monnik komt van het Griekse *monachos*, eenling, en dat geeft al aan dat het oorspronkelijke ideaal niet de kloosterlijke gemeenschap was, maar de eenzaamheid. Die eenzaamheid heeft trouwens iets paradoxaals; de pilaarheiligen die zelfs de hoogte opzochten om maar buiten bereik van de mensheid te zijn, trokken menigten van heiligheidstoeristen aan. Juist hun eenzaamheid had een bijzondere bekoring voor verwende stadslieden; hun afkeer van de samenleving had (en heeft) de samenleving veel te zeggen.

In hun radicaliteit kunnen de woestijnvaders wel als voortzetting van het evangelie worden gezien. Maar in hun mijding van de samenleving en het verwerpen van bezit zijn ze zelfs radicaler. Ook hebben ze wortels bij de antieke cynici, die zich graag antisociaal gedroegen. Zo sleept de een het karkas van een hond achter zich aan en bevredigt een ander zichzelf in het openbaar. Dit allemaal om de sociale dwang te doorbreken die bepaalt wie je moet zijn en hoe je je dient te gedragen en die je daarvoor applaus geeft.

Onze tijd is opnieuw geïnteresseerd geraakt in dergelijke radicaliteit, omdat de sociale dwang enorm is toegenomen. Al dachten we dat de moderne samenleving had afgerekend met de sociale controle die we associëren met dorpse milieus en het loeren achter de vitrage, niets is minder waar. Jongeren zijn door hun sociale media meer onderworpen aan groepscontrole dan ooit tevoren. De angst om af te wijken is zo groot dat menig jongere het risico niet aandurft om een halfuur te leven zonder online te zijn.

De keuze voor de armoede en de woestijn kan worden geïnterpreteerd als het doorbreken van sociale dwang

Wij kunnen de keuze voor armoede en woestijn interpreteren als het doorbreken van sociale dwang. De demonen die Antonius teisteren zijn als het ware de onderdrukte spanningen in de samenleving die in de eenzaamheid van de woestijn aan de oppervlakte komen. Demonen

zijn er pas in de woestijn op het moment dat de woestijnvader arriveert! Ook onze tijd kent het streven naar authenticiteit, zelfs heel sterk. Maar als een ironische omkering leidt ook dit authenticiteitsstreven tot massificatie en

eenvormigheid, en is als zodanig zelfs vatbaar voor commerciële exploitatie. In de Monty Python-film *Life of Brian* ziet de massa in de hoofdpersoon een soort Messiasfiguur. Hij wil dat zelf helemaal niet. Hij roept de verzamelde menigte toe: ‘You don’t need to follow me! You don’t need to follow anybody! You got to think for yourselves. You are all individuals!’ ‘Yes, we are all individuals!’ brult de menigte terug... Er is niets aan te doen: in ons streven om authentiek te zijn, volgen we de laatste mode. ‘Omdat u het waard bent’, zo vleit de reclame ons en alweer trekken we de beurs om er maar bij te horen. Merkkleding werkt als een totem: het is prijzig, dus de drager stelt wat voor en behoort tot een begerenswaardige sociale klasse.

Het is geen wonder dat in het christendom rijkdom als verstikkend en verslavend aan de kaak wordt gesteld. ‘Geldzucht is de wortel van alle kwaad’, vertelt ons de eerste brief aan Timotheüs (6:10). Niet alleen dat geldzucht kwaad kan, het is zelfs de wortel van alle kwaad, omdat hebzucht aan de bron ligt van allerhande onrecht. De verdrijving uit het paradijs was niet vanwege de seksuele begeerte, zoals een ietwat bekrompen uitleg kan menen, maar vanwege de hebzucht: een hebzucht die zelfs te midden van de overvloed van tal van vruchtbomen nog een gemis kan voelen: die ene boom in het midden van de tuin. Volgens Augustinus is het de ongerichte en niet in te tomen begeerte die kenmerkend is voor de condition humaine. Toegegeven, seksuele begeerte hoort daar wel degelijk bij – de ontwrichtende werking daarvan kennen we óók – maar niet exclusief. Het gaat om een bijzonder statuut van eigendom dat zelf ontvangen is en dus geen absoluut recht impliceert. Want wie niet beseft dat zijn rijkdom allemaal ontvangen is, zal niet geneigd zijn tot delen.

BEZIT IS NEUTRAAL: EEN VERINNERLIJKTE ETHIEK

Zo bezien lijkt er weinig ruimte te zijn voor de legitimiteit van bezit in de christelijke traditie. Er is echter nog een benadering, die in de eeuw na het Nieuwe Testament opkwam en die veel meer kijkt naar de haalbaar-

Rijkdom werd als heel goed te verenigen met christen-zijn gezien doordat de nadruk werd gelegd op de gezindheid

heid van een en ander voor een hele gemeenschap. De radicaliteit van individuele keuzes werd wat getemperd, rijkdom werd als heel goed te verenigen met christen-zijn gezien doordat de nadruk werd gelegd op het innerlijk, op de gezindheid.

Onder invloed van de stoa ging het in het christendom nu vooral om het bewaren van het innerlijk evenwicht: rijkdom is niet slecht, wat van belang is, is hoe je ermee omgaat. Niet het bezit zou het probleem zijn, maar slechts de begeerte naar bezit.

Deze benadering lijkt hypocrisie nauwelijks te kunnen vermijden en wendt een zekere onverschilligheid ten aanzien van bezit voor waar de armen desondanks niets van merken. Toch doet die benadering het tot op de dag van vandaag goed in sommige politieke beschouwingen. Clemens van Alexandrië schreef aan het eind van de tweede eeuw een preek: *Wie is de rijke die gered kan worden?* Deze vroegst bewaarde christelijke preek gaat niet toevallig over het al genoemde verhaal van de rijke jongeling. Clemens doet geweldig zijn best om te laten zien hoe diepzinnig het verhaal is. Het kan niet over gewone rijkdom gaan, waarvan de jongeling moest afzien, meent hij. Griekse filosofen vóór Jezus – Clemens is zeer erudiet – zeiden dat ook al. Het gaat om het afzien van hartstochten, van begeerte naar geld. Een rijke kan zijn geld immers voor goede zaken aanwenden. Er schuilt geen deugd in bedelarij en bepaalde zaken kunnen alleen met geld worden gerealiseerd, aldus Clemens, die op deze wijze bekwaam de angel uit het verhaal heeft gehaald. Het gaat om de gezindheid, niet om het reële bezit, stelt onze sterk door de stoa beïnvloede kerkvader.¹

De heden ten dage zo populaire levenskunst put graag uit de stoïcijnse aansporing tot innerlijk evenwicht en ‘zorg voor jezelf’, maar mist de Bijbels-profetische radicaliteit die voortkomt uit de zorg voor de ander. De filosoof Michel Foucault heeft veel geschreven over de ‘zorg voor zichzelf’ en benadrukt dat het bij dit adagium, dat we van Socrates, de cynici en de stoa kennen, niet om egoïsme gaat.² Het radicale profetische appel van de zorg voor de ander blijft echter een Bijbelse meerwaarde die de stoa niet kan bieden. Het criterium ligt niet langer bij mijzelf en mijn innerlijk evenwicht, maar bij het welbevinden van de ander.

NOG EENS: HET GENIETEN VAN BEZIT EN HET SCHANDAAL VAN DE ARMOEDE

Keren we terug naar de eerstgenoemde Bijbelse benadering, dan zien we dat een belangrijk aspect intussen verloren is gegaan. Niet dat de profeten tegen bezit als zodanig zijn: de Bijbelse profeten kennen niet

Belangrijk is niet slechts je innerlijke evenwicht, maar veeleer je bereidheid om anderen te laten delen in het genieten

de radicale notie dat rijkdom per se corrupteert. Het genieten van de oogst is volstrekt legitiem en de opbrengst van de goede vruchten der aarde wordt gezien als zegen van God. Deze notie heeft het jodendom bewaard, tot en met het filosofisch werk van de Frans-

joodse filosoof Emmanuel Levinas, die het genieten als de grondhouding van de mens in de wereld naar voren brengt.

De profeten belasteren het genieten niet, benadrukken ook niet het innerlijk evenwicht, zoals de stoa en Clemens van Alexandrië dat doen, maar wijzen op het schandaal van de armoede in de samenleving. Daarmee wordt welke hypocrisie dan ook onmogelijk: belangrijk is niet slechts je innerlijke evenwicht, maar veeleer je bereidheid om anderen te laten delen in het genieten. De structuur van een feest dringt zich op; vieren doe je niet in je eentje, maar samen. Het lijkt ook de houding van Jezus te zijn, als hij dankbaar is voor de balsem die een vrouw over zijn voeten heeft gegoten. Dat volgens Judas dat geld beter aan de armen besteed had kunnen worden, wordt door Jezus afgewezen! Het feit dat Jezus nog onder hen is, is reden genoeg voor vreugde en viering.

BESLUIT: VIER HOUDINGEN TEN OPZICHTE VAN BEZIT

Ons betoog tot nu toe heeft vier verschillende posities opgeleverd: een radicale afwijzing van bezit ten gunste van de vrijheid van de armoede (Jezus); zorg voor de armen die bij wet geregeld is en niet louter afhankelijk is van individuele liefdadigheid (Talmoed);³ nadruk op de gezindheid in plaats van op bezit zelf (Clemens van Alexandrië); en tot slot genieten als basis voor samen leven. De geschiedenis van het christendom laat telkens verschillende gestalten van deze posities zien: van de armoedebewegingen in het voetspoor van Franciscus, waar armoede vrijwillig wordt gekozen, tot op de door Marx geïnspireerde bevrijdingstheologie die herverdeling van eigendommen eist en liefdadigheid afwijst ten gunste van structurele hervormingen.⁴ Het is interessant dat uitgerekend de radicaalste positie (begeerte als wortel van alle kwaad) momenteel in kringen van filosofen van de economie een revival doormaakt, nadat die decennialang als te extreem en te wereldvijandig werd gemedend.

De filosoof René Girard leert ons dat begeerte niet door schaarste ontstaat, maar veeleer door wat wij anderen zien begeren.⁵ Denk bijvoorbeeld aan de mode, die beslist niet uit fysieke noodzaak telkens verandert, maar duidelijk een vorm van nabootsen van bewonderde iconen is. Begeerte heeft dus kennelijk een sociale dimensie. Dat verklaart ook waarom de bonuscultuur – die wel op felle afwijzing kan rekenen, maar waarover nog te weinig is nagedacht – een sociale dimensie heeft: de bonussen *moeten* wel publiekelijk bekend zijn. Zouden de bonussen discreet worden overgemaakt op de bankrekening, dan zouden ze geen competitie en geen hiërarchie in de verhoudingen creëren. Girard ziet in de mimetische (nabootsende) begeerte de kern van onze samenleving. Het geweld dat dit uiteindelijk produceert zoekt naar een zondebok. Vandaar dat samenlevingen nooit zonder een zelf gecreëerde vijand lijken te kunnen. Verrassend: het is

Christus die dit zondebokmechanisme heeft kunnen doorbreken door zélf vrijwillig zondebok te worden. Dat is de erfenis en opdracht die christenen in Zijn voetspoor dienen waar te maken.

Richten we ons nog even op de economie: vader en zoon Skidelsky hebben erop gewezen hoe de grote econoom Keynes één grote misrekening heeft gemaakt.⁶ Hij meende dat de industrialisatie ons geleidelijk aan een vierurige werkweek zou opleveren, zodat we zouden kunnen doen wat we graag willen. Inderdaad kon aan de basisbehoeften met een vierurige werkweek worden voldaan, maar toen gebeurde iets opvallends: mensen die rijk waren gingen niet minder werken, maar méér. Vandaag de dag werken de mensen met het hoogste salaris ook het hardst: zestig uur of meer per week is geen zeldzaamheid. Praktisch gesproken zijn de nieuwe rijken degenen die tijd hebben, en niet degenen die geld hebben. Keynes kon niet voorzien dat de mens andere ambities heeft dan alleen genieten van het leven in vrije tijd als de basisbehoeften bevredigd zijn.

Aan elke economie ligt een vaak onuitgesproken mensbeeld ten grondslag. Het lijkt geen twijfel dat mimetische begeerte daarvan een belangrijk

deel uitmaakt. Het is de religie die daarvoor in haar traditie een scherp inzicht heeft ontwikkeld. Het is aan ons om die harde les op ons toe te laten. De notie dat God de gever is van alle goeds relativeert het absolute recht op eigendom. Eigendom

wordt dan meer iets om met anderen te delen. Accumulatie van eigendom kan alleen worden verklaard door ongebreidelde begeerte, die eerder in overvloed dan in schaarste haar werk doet.

Aan elke economie ligt een vaak onuitgesproken mensbeeld ten grondslag

Noten

- 1 Zie algemeen voor de oudheid: Hendrik Bolkestein, *Wohltätigkeit und Armenpflege im vorchristlichen Altertum*. New York: Arno Press, 1979.
- 2 Zie vooral: Michel Foucault, *De moed tot waarheid. Het bestuur van zichzelf en de anderen II* (vertaald door Ineke van der Burg). Amsterdam: Boom, 2011.
- 3 Zie voor Maimonides over de acht graden van geven: Marcel Poorthuis, 'Geschenk en ruil in religie en economie. Over de graden van geven bij Maimonides', in: Paul van Geest, Marcel Poorthuis, Theo Wagenaar en Alette Warringa (red.), *Vrienden met de Mammon. De levensbeschouwelijke dimensie in de economie*. Almere: Parthenon, 2013, pp. 267-281.
- 4 Marcel Poorthuis, 'Armoede. Ideaal of vloek? Christendom en armoede. Het probleem van hypocrisie', in: Maria Farag e.a. (red.), *Armzalig of armlastig? Armoede als vraagstuk en inspiratiebron voor de theologie*. Utrecht: Universiteit Utrecht, 2006, pp. 116-124.
- 5 René Girard, *De zondebok*. Kampen: Agora/Pelckmans, 2001.
- 6 Robert en Edward Skidelsky, *Hoeveel is genoeg? Geld en het verlangen naar een goed leven*. Amsterdam: De Bezige Bij, 2013.